

Vakıflar Dergisi

Yıl: Haziran 2019 • Sayı: 51

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Haziran 2019 - Sayı:51 - Hakemli Dergidir.
Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.
TÜBİTAK ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

Sertifika No: 16651
ISSN: 1011-7474
e-ISSN: 2564-6796

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Dr. Adnan ERTEM

Yayın Koordinatörü

Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Mevlüt ÇAM

Yayın Yönetmeni

Mehmet KURTOĞLU

Editörler

Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

İngilizce Editörü

Miyase KOYUNCU KAYA

Tashih

Hasan DEMİRTAŞ

Dergi Sekreteryası

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ	Uşak Üniversitesi
Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Süreyya FAROQHI	Bilgi Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA	İstanbul Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Heath W. LOWRY	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof.Dr. İlber ORTAYLI	MEF Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KEREMLİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Aysıl TÜKEL YAVUZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Hacettepe Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Birmingham Üniversitesi (Emekli)
Evangeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakfı / Yunanistan
Mehmet Çetin	Araştırmacı

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi:

T.C.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı. No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 - Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflaryayin@yahoo.com - web: www.vgm.gov.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Tokat ve Niksar'da Bazı Selçuklu ve İlhanlı Yapılarındaki Çini Süslemeler Üzerine Bir Değerlendirme	9
An Evaluation on Tile Decorations in Some Seljuk and Ilkhanid Structures in Tokat and Niksar	
Ayşe Denkhalbant Çobanoğlu	
Kiğı Piltan (Pilten) Bey Camisi	45
Kiğı Piltan (Pilten) Bey Mosque	
Celalettin Uzun - Yaşar Uğurlu	
XVI. Yüzyıl Tapu Tahrir Defterlerine Göre Bitlis Camileri ve Mescitleri	73
Bitlis Mosques and Masjids in 16th Century Land Registry Books	
Zülfiye Koçak	
Tokat'tan Ahşap Direkli Bir Yapı: Üzümlören Ulu Camii.....	99
An Example of Wooden Columned Structure in Tokat: The Great Mosque of Üzümlören	
Erkan Atak	
Vakıfelerin Işığında Osmanlı Dönemi Urfa Câmilerinde Vakıf Hizmetleri.....	131
Waqf Services of Urfa Mosques in the Ottoman Period in the Light of Waqfiyyas	
Mehmet Memiş	
Hısn-ı Mansur Mütessellimi Abdi Ağa'nın Hısn-ı Mansur ve Behisni Kazalarındaki Vakıfları.....	153
The Waqfs of Mutesellim Abdi Ağa in the Districts of Hısn-ı Mansur and Behisni	
Muhammet Nuri Tunç	
Kitabiyât / Book Review	
Kara Ahmed Paşa ve Vakıfları	176
Mehmet Bicik	
Erzurum Şeyhler Vakfı ve Külliyesi.....	181
Erzurum Şeyhler Waqf and Complex (Külliye)	
Mehmet Kurtoğlu	

XVI. Yüzyıl Tapu Tahrir Defterlerine Göre Bitlis Camileri ve Mescitleri

Zülfiye Koçak*

Öz

Cami ve mescit Müslümanların ibadet etmek amacıyla toplandıkları mekânlardır. Cami ismi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılmışken daha sonraları cuma namazı kılınan ve minberi bulunan mescitler cami, minberi bulunmadığından Cuma namazı kılınmayan ve camiye göre nispeten daha küçük mabetler ise mescit olarak anılmıştır.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan başlayarak egemenliğine aldığı şehirlerde Türk-İslâm kültürünü yerleştirmek ve kalıcılığını sağlamak amacıyla cami ve mescit yapımını önemsemiştir.

Çalışmaya konu olan Bitlis şehri, 1515 yılında Osmanlı egemenliğine alındıktan sonra 1540 ve 1571 yıllarında tahrir edilmiş ve bu tahrir sonuçları mufassal defterlere yazılmıştır. Mufassal tahrir defterlerine şehirde bulunan vakıf ve vakıf gelirleri, vakıflarda görev yapan görevliler ve aldıkları ücretler, vakfın menkul-gayrimenkulleri ile bunlardan sağlanan yıllık gelirler de ayrıntılı şekilde kaydedilmiştir. Bu çalışmada, 1540 ve 1571 yıllarında düzenlenmiş Bitlis tahrir defterlerindeki cami ve mescit kayıtları incelenmiş ve bu kayıtlara dayanılarak bazı tespitler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Cami, Mescit, Vakıf, Şerefnâme.

Bitlis Mosques and Masjids in 16th Century Land Registry Books

Abstract

Mosques and masjids are locations where Muslims gather for praying. At earlier times, the term “cami” (mosque) is used only for large mosques where Friday prayers are performed whereas masjids are smaller than mosques and have no “minbar” and therefore Friday prayers cannot be performed.

From the time of its emergence, the Ottoman Empire gave priority to building mosques and architectural works in conquered cities in order to instil the Turkish-Islamic culture and to ensure its permanence.

The city of Bitlis that is the subject of the study was registered in 1540 and 1571 after it became part of the Ottoman Empire and the results of this registration were recorded in detailed registry books. In these books, waqfs in the city and their income, the officials working for these waqfs and their wages, the real estates, movable properties of these waqfs as well as annual incomes received were all recorded in detail. In this study; the mosques and masjids registered in Bitlis land registry books for the years 1540 and 1571 have been examined and the findings are presented.

Keywords: Bitlis, Mosque, Masjid, Waqf, Şerefnâme.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; Bitlis/Türkiye; zkocak@beu.edu.tr; ORCID ID: www.orcid.org/0000-0002-1352-9849

Giriş

İnsanların hayır duygularının birer tezahürü olarak teşekkül eden vakıflar, Osmanlı Devleti'nde Anadolu Türk devletlerindeki sistemin devamı olarak ortaya çıkmış ve kişilerin vakıf kurma konusunda gösterdiği hassasiyet sayesinde şehirlerin kurulmasında, gelişmesinde, sosyal hayatın düzenlenmesinde ve kamu hizmetlerinin hayata geçirilmesinde önemli bir yere sahip olmuşlardır (Yediyıldız, 2003: 8; Uzunçarşılı, 1941: 281-282). Vakıflar, meydana getirdikleri sistem sayesinde gelir sağlayan ve elde ettikleri gelirlerle toplum ve devlet yararına çok çeşitli konularda hizmet üreten kurumlardı. Tüm bu özelliklerinden dolayı Osmanlı Devleti'nde yol, köprü, hastane, medrese, kütüphane, cami ve mescit gibi her türlü oluşumlar vakıflar aracılığıyla tanzim ve idare edilmişti (Öztürk, 1983; 439; Barkan, 1942; 354). Kamu vakıfları, Osmanlı toplumunda yöneticilerin itibarlarını ve gücünü arttırarak yönetimin meşruiyetini destekleyen politik bir işlev görmeyen yanı sıra hatırı sayılır oranda bir istihdam alanı da sağlamışlardır (Güran, 2006: 2; Küskü, 2017; 132).

Vakıf kurumlarından biri de cami ve mescitlerdir. Cami, genel olarak Müslümanların ibadet etmek amacıyla toplandıkları binaya ve Osmanlı idaresine geçen şehirlerde ilk inşa edilen İslâmî yapıya verilen isimdir. Cami ismi başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılırken daha sonraları, cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescitler için de kullanılmaya başlanmıştır. Cuma namazı kılınmayan ve dolayısıyla minberi olmayan küçük ibadethaneler ise mescit olarak anılmıştır (Önkald vd, 1993: 46; Eyice, 1988: 1-118; Eyice, 1993: 56-90).

Birer ibadet mekânı olarak hizmet veren camiler, Osmanlı şehirlerinde ya çarşı ile kaynaşmış uygun bir mevkide ya da çarşının oldukça yakınına ve genellikle hamam, türbe, medrese, sebili gibi yapılarla birlikte inşa edilmiştir (Cezar, 1985; 35; Eyice, 1993; 56). İnsanların ibadetlerini yapabilmeleri için imaret yapılarının merkezine kurulan camiler, aynı zamanda manevi etkileşim ve bilgi iletişim merkezleriydi. Günümüzdeki halka açık konferans salonları fonksiyonunu icra etmiş oldukları söylenebilir (Yediyıldız, 1999: 27). Cuma ve bayram namazlarının topluca kılındığı bu mekânların çevresinde ticari bir hareketlilik de söz konusuydu (Cezar, 1985: 38-57; Faroqhi, 1984: 161-173).

Mescit ise minberi olmadığından içerisinde cuma ve bayram namazı kılınmayan, ekseriyetle mahalle aralarında ahşap olarak inşa edilmiş yapılardır (Aslanapa, 1991; 55). İslâm'ın ilk dönemlerinde mescitlerin etrafında şehirler kurulmuş iken (Hasan, 1991: 234-236), Osmanlılar döneminde mahallelerin kuruluşu sırasında inşa edilen dini yapılar, zamanla mahallenin merkezi olmuş ve mahalle sakinlerinin vakit namazlarını birlikte kıldıkları, ortak toplantılar yapabildikleri mekânlar haline dönüşmüşlerdi (Ergenç, 1984: 69; Kuban, 1978: 62).

Şehirlerin fiziksel oluşumunda cami ve mescit gibi dini yapıların önemi oldukça fazladır. Bu yapılar hem şehirlerin görünümüne katkı sağlamışlar hem de şehirlerin geçirdikleri tarihi süreçleri ve gelişimleri anlamamıza olanak sunmuşlardır. Dini yapıların bir diğer özelliği de devlet buyruklarının halka duyurulduğu birer idare merkezi olmalarıydı. Şehirlerdeki idareciler, özellikle cuma ve bayram günlerinde bu mekânlarda halkla bir araya gelmiş, onların her türlü istek ve şikâyetlerini dinlemişlerdi. Böylelikle idarecilerle halk arasında samimi bir zemin oluşmuş, halk ile devlet arasındaki bağlar güçlenmiştir (Barkan, 1962-1963: 239-296; İpşirli, 1993: 90). Cami ve mescitler ayrıca, şehirlerde dini eğitim ve öğretimin yapıldığı yerlerdi. Bu faaliyetlerin yanı sıra özellikle camiler, şehirdeki güzel sanatların gelişimine katkı sağlamışlardır. Bazı camilerde; tezhip, hat meşki, Kur'an talimi ve hıfzı gibi dersler, uygulamalı verilmiştir. Yine bu mekânlarda ilmi eserler muhafaza edilerek âlimlerin istifadesine sunulmuştur (Önkald vd, 1993: 51; Derman, 1997: 494; Derman, 1998: 488).

Mahkeme binası bulunmayan bazı şehirlerde dini kurumlar mahkeme binası olarak da kullanılmış hatta ilk dönemlerde birine kadılık görevi verildiğinde görev yapacağı yerin camisine ya da mescidine götürülmüş, tayiniyle ilgili berat orada okunmuştur. Mahkeme binası bulunmayan şehirlerde mahkeme kayıtları da camilerde muhafaza edilmiştir (Ortaylı, 1977: 245; 2001: 73; Önkald vd, 1993: 52; Ünal, 1996: 120).

Osmanlı şehirlerindeki cami ve mescitler ile bunlara gelir sağlamak amacıyla kurulan vakıflar, İslâm'ın sınıflaşmayı önleyici vasfının önemli bir pratiğini yerine getirmiştir. Bu vakıflar aracılığıyla, kişilerin ihtiyaç fazlası gelirleri, bizzat kendileri tarafından ve gönüllülük esasın-

dan hareketle, toplumun ihtiyaç sahibi kesimlerine aktarılmıştır. Böylece toplumun müşterek manevi servetini teşkil ederek zenginlerle fakirler arasındaki sevgi ve bağlılığa vesile olmuşlardır (Berki, 1965: 12; Öztürk, 1999: 38; Sırım, 2018: 24). Ayrıca bu durum, sosyal katmanlar arasındaki farklılığı azalttığından, sınıfsal huzursuzluğu düşürüp, toplumsal barışa yardımcı olmuştur. Yöneticilerin yaptıkları vakıflar, yönetilenlerle aralarında bir bağ oluşturmuş, böylece hem yöneticilerin meşruiyetleri kuvvetlenmiş hem de ahalinin devlete bağlanması sağlanmıştı (Bizbirlik, 2009: 59). Osmanlı siyasî düzeninin devam etmesi, özellikle sünnî anlayışın sürdürülmesinde bu yapıların etkisi olmuştur. Bir başka ifadeyle cami ve mescitler; toplumu birleştirici, bütünleştirici rolü sebebiyle, halk üzerinde kontrol mekanizması temin etmişlerdir (Madeline, 1988: 130; Mardin, 1995: 123; Akın, 2016: 197). Bu kurumlar üstlendikleri siyasi fonksiyonlarıyla beraber toplumu dindarlık, fazilet, doğruluk ve ahlak konusunda organize etmiş, örnek insan yetiştirmeye hizmet etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde, arazi tahrirleri yapılırken tahriri yapılan bölgede bulunan vakıflar ya tahrir defterlerinin ilgili birimin yazıldığı yerin son kısmına ya da ayrı hazırlanan müstakil evkaf tahrir defterlerine kaydedilirdi. Bu türden hazırlanan defterlere; vakfın şekli, vakıfta görev yapan görevliler ve aldıkları ücretler, vakfa bağlanan mallar ile bu mallardan sağlanan yıllık gelirler kaydedilirdi. Yine vakfın mali tarihini ortaya koyacak en önemli arşiv malzemelerinden olan Vakıf Muhasebe Defterleri, vakfın genellikle bir tam yılı kapsayan her bir mali dönem içinde sahip olduğu gelir kaynaklarını ve bunlardan elde edilen gelirleri ihtiva etmektedirler. Bu defterler aynı zamanda tüm gider kalemlerini tasnif ederek kaydetmekte, vakfın alacak ve borçlarının da dökümünü vermektedirler. Böylece vakfın mali gidişatını takip etmek, tahsilat güçlüklerini, kalan alacaklarını ve borçlarını, mali yılsonu bütçe dengesini görmek mümkün olmaktadır (Orbay, 2012: 115).¹

Cami, mescit ve vakfa dair bu izahattan sonra şimdi esas konumuz olan Bitlis cami ve mescitlerine geçebiliriz.

1.Bitlis'te Bulunan Cami ve Cami Vakıfları

Çalışmanın temel kaynakları mufassal tahrir ve vakıf defterleridir. TD 413 ile TT d. 109 numaralı mufassal tahrir defterleri birbirilerinin nüshalarıdır. Defterin birinci nüshası Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde 413 numarada kayıtlı iken ikinci nüsha Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde TT. d. 109 numarada kayıtlıdır. 109 numaralı nüsha Bitlis sancağının kanunnamesini, vakıflarla ilgili bazı farklı bilgiler ve Adilcevaz'a dair kayıtlar içermesi yönüyle diğerinden farklılık göstermektedir. Ayrıca defterde sonraki dönemlerde işlemler yapıldığına dair notlar ve belge suretleri de bulunmaktadır. Defter nüshalarının tarihlendirmesinde problem bulunmaktadır. Çünkü defterin her iki nüshası, tahririn yapıldığı yıla dair herhangi bir bilgi taşımamaktadır. 413 numaralı defteri yüksek lisans tezi olarak hazırlayan Emine Altınay, defterde tarih kaydı bulunmamasına rağmen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde kayıtlı ve 947/1540 tarihini taşıyan TD 208 numaralı icmal defter ile şekil benzerliğinden ve vergi rakamlarının aynı olmasından yola çıkarak defterin 1540 yılına tarihlendirilmesi gerektiği kanaatine ulaşmıştır (Altınay, 1994: 7). Buna karşın aynı defteri yüksek lisans tezi olarak hazırlayan Ahmet Yılmaz, herhangi bir mesnet göstermeden defteri 1555-1556 yıllarına tarihlendirmiştir (Yılmaz, 2010: XIX). Bitlis'in XVI. yüzyılını bir makale ile kaleme alan Mehmet Öz ise defterin tarihini 1540 olarak kabul etmiş yorum, değerlendirme ve karşılaştırmalarını buna göre yapmıştır (Öz, 2005: 35). Netice itibarıyla mufassal ve icmal defterdeki vergi hâsılları tarafımızdan karşılaştırılmış ve her iki defterdeki rakamların birebir örtüştüğü görüldüğünden çalışmamızda bu defterlerin tarihi 1540 olarak kabul edilmiştir.

Çalışmanın diğer kaynağı Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Kuyûd-ı Kadime 202 numarada kayıtlı 1571 tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defteridir.

Elinizdeki bu çalışmada adı geçen defterlerdeki kayıtlara dayanılarak XVI. yüzyılda Bitlis'te bulunan cami ve mescitler ile bunların vakıf gelirleri hakkında bilgiler verilmiştir.

1.1. Şerefiye Cami: Bitlis şehir merkezinde Kışla ve Hosur derelerinin birleştiği yerde cami, medrese, imaret ve türbeden oluşan bir külliye kompleksidir. Kuzey-güney doğrultusunda sıralanan külliye binalarının doğu cepheleri dere kenarına ve caddeye, batı cepheleri sarp

1 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Orbay (2007; 3-48).

bir şekilde yükselen kayalıklara yaslanmaktadır. Dikdörtgen bir alanı kaplayan külliye cami, imaret ve türbe ortak bir avlu etrafında yer almaktadır (bk. Resim 1).² Kitabesine göre H. 935 (M. 1529) tarihinde Emir Şeref Bey tarafından yaptırılmıştır (Arık, 1971: 22). Kitabede adı geçen Emir Şeref Bey'in, Şerefnâme'nin yazarı IV. Şerefhan olduğu iddia edilse de (Arık, 1971: 22; Baş, 2002: 21; Top, 2010: 553) bu bilgi doğru değildir. Zira Şerefnâme'nin yazarı IV. Şerefhan, 20 Zilhicce 949 (27 Mart 1543) yılında Irak'taki Kum kentine bağlı Kerherud kasabasında doğduğunu yazmaktadır (Şerefnâme Bitlisî, 2013: 477). Dolayısıyla cami kitabesinde adı geçen Emir Şeref Bey, Şerefnâme'nin yazarı Şerefhan'ın dedesi ve Şemseddin Han'ın babasıdır (Dehqan vd., 2018: 236-237). Cami, Bitlis'in tipik kızıl kahverengi taşından büyük taş bloklarla inşa edilmiştir. Caminin minaresi ise avlunun kuzeyinde yer alan imaretin camiye bakan güney cephesine bitişik olarak yükselmektedir. Kare kaideli ve silindirik bir gövdeye sahiptir (Baş, 2002: 21).

1540 tarihli Tapu Tahrir Defterlerinde Şerefiye Camisi ve Şerefiye Zaviyesi birlikte kaydedilmiştir. Bu kayıtlara göre gelirler şöyledi; Çukur nahiyesine tabi Oğurmak köyünün geliri 4.688 akçe,³ Tatvan'a tabi Kömüs köyünün hububat ve vergilerinin yarısı 2.408 akçe, Tatvan'a tabi Mezra köyünün geliri 1.000 akçe, Kultik nahiyesine tabi Pas köyünden elde edilen şer'i vergilerin yarısı 7.305 akçe,⁴ kaysariyede bulunan 57 adet dükkândan elde edilen 6.765 akçe,⁵ pazarda bulunan 18 adet dükkândan elde edilen 4.850 akçe, kervansaraydan elde edilen yıllık 4.500 akçe, 3 adet boş dükkândan elde edilen 1 akçe, medrese yakınında bulunan boş bir haneden elde edilen 1 akçe, Yumri? adlı kişinin evinin yakınında boş bir haneden elde edilen 1 akçe,⁶ Kultik nahiyesine tabi Yam köyünün hububat ve vergilerinin yarısı 2.423 akçe, ayrıca bu köy ile ilgili *karye-i mezbure için Şeyh Ebû Tâhir Medresesi'nin vakfıdır deyû nizâ'ı vardır* şeklinde bir not düşülmüştür. 1540 yılında yukarıda verilen gelirlerin toplamı 33.842 akçe iken defterlere genel toplam 35.737 akçe yazılmıştır (BOA. TT. d. 413/203; TKGM. TTD. d. 109/103a).⁷

Aynı tarihli defterlerde cami ve zaviyenin günlük giderleri şu şekilde kaydedilmiştir; imam ve hatibine 4 akçe, müezzinine 2 akçe, temizlikçisine 1 akçe, tahsildarına 2 akçe, kâtibine 2 akçe, mütevellî ve şeyhine 5 akçe, hafızına 2 akçe, kaysariye ve kervansarayın hademesine 2 akçe, zaviye ve cami hademesine 1 akçe olarak ödenen yıllık toplam ücret 7.560 akçeydi.

Yukarıda verilen giderlerin dışında zaviye ve cami için cuma ve ramazan gecelerinde yapılan

2 Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahip olan caminin şehirden görülebilen cephesi doğu tarafı olduğundan, anıtsal bir değer kazandırılmak istenmiş, tezyinata önem verilmiştir. Caminin batı yönündeki duvarlar kayalıklarla birleşmekte, Kible yönü ise medrese ile kapanmaktadır. Medrese ile cami arasında yaklaşık iki metrelik dar bir aralık bulunmakta bu aralıktan medreseye girilmektedir. Kuzey-doğu köşede beden duvarları doğuya doğru devam ederek adeta bir L plân meydana getirmekte ve bu kısma caminin büyük portalı yapılmış bulunmaktadır (Erken, 1977: 131-134). Doğu cephesinde iki kat halinde altı penceresi bulunmaktadır. Caminin son cemaat yerinin kuzey yönündeki portal Mardin Artukoğlu Medresesi'ni, iç kuruluşu ise Selçuklu dönemini andırmaktadır. Caminin mihrabının tuğla kuruluşu ve kavsarasında alçı kaplama motifleri artığı ona Bitlis yapıları arasında ayrıcalık kazandırmaktadır (Arık, 1971: 20-21). Şerefiye Camisi'nde enteresan olan bütün camilerde alışlagelmiş olan ve ibadet mekânına açılan cümle kapı burada ortada olmayıp iki yanda bulunmaktadır. Caminin sol ve sağ yan bölümlerine açılan bu kapılar gayet sade ve mütevazı olup üzerleri düz silmedir. Kapı silmesi üzerinde ufak bir yay kemer ile kemerin kilit taşına işlenmiş bir rozet yegâne tezyinatı teşkil etmektedir. Buna mukabil gerek son cemaat yerinin orta kısmına açılan iki pencere ve bu pencereler ortasındaki mihrabiye belirgin şekilde süslü yapılmıştır. Cami minberi, camiye göre geç tarihli olsa da ince bir işçilik göstermekte ve ağaç oymacılığı bakımından dikkat çekmektedir (Erken, 1977: 137-138).

3 109 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde bu miktar 6.486 akçedir.

4 109 numaralı defterde bu gelir hükûk-ı şer'iyye ve rusûm nısf örfiyye 1.170 akçe olarak kaydedilmiştir.

5 Bu dükkânların yıllık 684 akçe asesiye gideri vardı. Bu gider olmasa dükkânlardan 7.449 akçe elde edilecekti.

6 Hâli olarak tanımlanan bu akarların her birinden 413 numaralı deftere göre 1 akçe elde edilmişken, 109 numaralı deftere göre hiç gelir elde edilememişti.

7 109 numaralı deftere göre akarlardan elde edilen gelir toplandığında 30.062 rakamı elde edilirken defterde genel toplam 35.737 akçe yazılmıştı.

yemeklerden hariç birtakım yemek giderleri ve bazı diğer giderler şu şekilde kayıtlıdır; aşçı ve ekmekçisine 3 akçe, ambarcı ve kilercisine 2 akçe, buğday dövücüye, odun kırana ve su taşıyana 1 akçe, ramazan ayı dışında on bir ay boyunca sabah vaktinde pişen pirinç için günlük 5 akçe (yıllık 1.650), 6 akçelik sabah ve 6 akçelik akşam pişmesi için günde 12 akçe et masrafı, cuma akşamları ve ramazan ayı hariç 852 akçe buğday ücreti, ekmek yapmak için günlük 15 akçe buğday ücreti, yoğurt, sumak vb. şeyler için 4 akçe, odun için 3 akçe, tuz, soğan ve nohut için 1 akçe, pirinç için 1.320 akçe, 44 akşam 1 menn⁸ et için 264 akçe (nisf batman dahi sabâhdan kalub cum'a giceleri 1 batman bişer), ramazân akşamlarında 15 akşam 2 menn pirinç için 450 akçe, 15 akşam için 285 akçe yağ masrafı, 15 akşam keşkek yapmaya 90 akçe buğday ücreti, ekşi yapmaya pirinç, sumak, kırmızı ve siyah meyve için 450 akçe (ramazanın on beş akşamında pilav ile ekşi, on beş akşamında keşkek ile ekşi pişer), 0.5 menn yağ için 836 akçe. Bu kalemde yazılan giderlerin toplamı ise yıllık 20.957 akçedir.

1540 tarihli defterde zaviye ve caminin borçları da *be-cihet-i deyn-i mübârek* ifadesiyle üç kalem şeklinde kaydedilmiştir. Bu borçlar ve miktarı şöyledir; 2 menn pirinç 60 akçe, yağ için 38 akçe, et için 24 akçe olmak üzere toplam 122 akçedir. Bu borçlar da masraflara eklendiğinde yıllık 28.639 akçelik bir gider ortaya çıkmaktadır. Giderler, gelirlerden çıkarıldığında yıllık olarak cami ve zaviyeye 7.098 akçe para kalmıştır. Bu paranın fazlalık diye kimseye verilmemesi, cami ile zaviyenin masrafları ve ihtiyacına kullanılması "*rakabesine ve sâyir meremmâtî için hıfz olunub zevâyid deydü kimesne[ye] virilmeye*" cümlesiyle ifade edilmiş ve kayıt sonlandırılmıştır (BOA. TT. d. 413/204; TKGM. TTD. d. 109/103b).⁹

1540 tarihli kayıtlardan otuz bir yıl sonra 1571 yılında düzenlenen mufassal evkaf tahrir defterine de Şerefiye Camisi'ne dair bilgiler Şerefiye Zaviyesi ile birlikte kaydedilmiştir. Bu kayıtlara göre gelirler; Çukur nahiyesine tabi Oğurmak köyünün hububat vakfı gelirleri ve örfi vergilerin yarısı 17.765,5 akçe, Tatvan'a tabi Kömüs köyünün hububat ve vergilerinin yarısı 7.386 akçe, Tatvan'a tabi Mezra köyünün geliri 1.000 akçe, Tatvan nahiyesinin Şelil? köyünün hububat vakfı gelirleri ve vergilerinin yarısı 3.017,5 akçe, Kultik nahiyesine tabi Pas köyünün şer'i ve örfi vergilerin yarısı 16.449 akçe, Kultik nahiyesinin Yam köyü hububat vakfı gelirleri ve vergilerinin yarısı 8.469 akçe, kaysariyede bulunan 57 adet dükkândan elde kalan 12.612 akçe, Bitlis Pazarı'nda bulunan 21 adet dükkândan elde edilen 5.710 akçe, kaysariyenin üst kısmında yıllık geliri 100 akçe olan bir hane, kervansaraydan elde edilen 7.000 akçe, medrese yakınında bulunan boş bir hane ve Yumri? adlı kişinin hanesinin yakınında bulunan bir haneden elde edilen 30 akçe olmak üzere toplam yıllık 79.539 akçeydi (TKGM. d. 202/59a).

1571 tarihli defterde cami ve zaviyenin günlük giderleri ise şu şekildedir; imam ve hatibi Seydi adlı kişiye 6 akçe, Hacı Bekir adlı müezzine 1 akçe, Kalender adlı temizliğine 2 akçe, Derviş Ahmed adlı tahsildarına 3 akçe, Mehmed adlı kâtibine 6 akçe, Ali adlı nazırına 3 akçe, Fahreddin adlı mütevellisine 10 akçe, Beşaret adlı şeyhine 3 akçe, kaysariye ve kervansarayın hademesine 3 akçe, zaviye ve caminin hademesine 2 akçe, aşçı ve ekmekçisine 2 akçe, cüzhanına 1 akçe, Mahmud, Sunullah, Piri, Mehmed ve diğer Mehmed adlı hafızlarına 5 akçe, Monla Abdullah adlı ambar ve kilercisine 3 akçe, Hacı Bekir adlı muallimine 1 akçe, cüz ve ayet okuyan dört kişiye verilen 4 akçeydi.

Bu giderlerin dışında zaviye ve cami için cuma ve ramazan gecelerinde yapılan yemeklerin dışında birtakım yemek giderleri ve bazı diğer giderler de şu şekilde kaydedilmişti; buğday dövücüye, odun kırana ve su getirene 2 akçe, on bir ayda (ramazan hariç) sabah ve kuşluk vakti pişen pirinç için 7 akçe, et için 12 akçe (6 akçelik sabah ve 6 akçelik akşam pişer), ekmek için 15 akçe, yoğurt ve sumak vb. şeyler için 4 akçe, odun için 3 akçe, tuz, soğan ve nohut için 1 akçe, ramazan ayındaki cumalar hariç diğer cuma akşamlarında kullanılan pirinç için 1.320 akçe, 1 menn et için 264 akçe, 4 menn yağ için 386 akçe, ramazan ayı hariç kullanılan buğday için 852 akçe idi.

⁸ Antik devrin mine'si olan menn, şer'idir ve her biri 130 dirhem olan 2 rıt'l'a eşittir (Hinz, 1990: 19).

⁹ 109 numaralı defterde, 413 numaralı defterden farklı olarak vassale adı altında borçlar yazılmadan *Karye-i Oğurmak iki hisse Karye-i mezbûrun mufassalda mahalli müfrez-i Oğurmak nâmıyla mukayyed olmağla hîn-i iktizâda mürâca'at oluna* şeklinde bir not mevcuttur (TKGM. TTD. d. 109/103a).

Ramazan geceleri için yapılan harcamalar; 15 akşam kullanılan 2 menn pirinç için 450 akçe, 15 akşam kullanılan yağ için 280 akçe, 15 akşam pişen keşkek buğdayı için 90 akçe, yine keşkek pirinci, sumağı, kırmızı ve siyah meyveleri için 450 akçeydi.

Aynı tarihli defterde cami ve zaviyenin borçları da yazılmıştır. Bu borçlar şu şekildedir; pirinç için 60 akçe, yağ için 38 akçe, et için 28 akçe olmak üzere toplam 126 akçedir. Deftere kaydedilen giderlerin toplamı yıllık 44.446 akçe olup gelirlerden giderler çıkarıldığında 35.093 akçe baki kalmış ve bu paranın fazlalık diye kimseye verilmemesi, cami ve zaviyenin bakım ve ihtiyaçlarına sarf edilmesi özellikle vurgulanmıştır (TKGM. d. 202/59b).

1.2. Cami-i Kebir (Ulu Cami):

Şehir merkezinde, Bitlis Deresi kıyısında çarşı içerisinde en çukur alanda yer almaktadır. Bazı araştırmacılar, caminin (H. 545) 1150 yılında Ebü'l Muzaffer Mahmud (Mehmed, Muhammed) tarafından inşa edildiğini ifade etmiş olsalar da (Arık, 1971: 13; Erken, 1977: 123; Yaşa, 1992: 39 Uluçam, 2002: 21; Baş, 2002: 19; Serdar, 2013: 64), Korkmaz Şen tarafından yakın zamanda okunan caminin yedi satırlık kitabesine göre 1150 yılının yapım yılı değil onarım yılı olduğu kesinlik kazanmıştır. H. 928 yılında var olduğu bilinen bu caminin,¹⁰ VII. yüzyılın sonu ya da VIII. yüzyılın başında inşa edildiği ileri sürülmüştür (Şen, 2018: 152-153). Şerefnâme'nin yazarı Şerefhan Bitlisî ise bu caminin Selçuklu eseri olup Eski Cami olarak anıldığı ve inşa tarihinin küfî yazı ile yazılmış olduğunu aktarmaktadır (Şerefhan Bitlisî, 2013: 383). Caminin kesme taştan yapılmış duvarları, kareye yakın dikdörtgen plân üzerine kurulmuştur (bkz. resim 2).¹¹

Cami, 1540 tarihli defterlere *Vakf-ı Câmî'-i Kebir* şeklinde müstakil olarak kaydedilmiştir. Bu kayıtlara göre caminin gelirleri; Silahhâne Hamamı geliri 3.600 akçe, Hosur Hamamı geliri 1.800 akçe, 8 adet dükkân geliri 2.000 akçe, Meydan-ı Kinud zemininden 50 akçe, Murad zemininden 36 akçe,¹² Pulur zemininden 50 akçe, Tobcu zemininden 60 akçe, Ahi Yusuf zemininden 20 akçe, Hüseyin Çavuş zemininden 30 akçe, Nurani zemininden 36 akçe,¹³ Por zemininden 40 akçe, Hatib zemininden 50 akçe, Nazar zemininden 18 akçe, Haydar zeminden 18 akçe, Kassab zeminden 50 akçe, Kefendur'e tabi Marnud köyü zemininden 193 akçeydi. Semdun zemini ve Gevar nahiyesi zemini kullanılmadığından gelir getirmemişlerdi. Bu gelirlerin yıllık toplamı 8.051 akçe olduğu halde deftere 6.051 akçe yazılmıştır.

1540 yılında caminin günlük giderleri ise şöyledir; imam ve hatibine günlük 4 akçe, müezzine 2 akçe, temizlikçisine 1 akçe, iki nefer hafızına 2 akçe, hamam ve câmî hademesine 1 akçe, mütevellî kâtip ve tahsildarına 2 akçe, odununa 1 akçe, yağ, hasır ve kilim masraflarına 1 akçe olmak üzere yıllık toplamı 5.040 akçeye tekabül etse de bu miktar deftere 4.680 akçe

10 İbnü'l-Esir, hicretin üç yüz on altıncı (H. 928-929) yılı olaylarını verirken Domestikos'un Bizans'tan büyük bir ordu ile ayrılıp Armenia bölgesine geldiğini ve Ahlat'ı ve Bitlis'i muhasara ettikten sonra buralarda halk ile yaptığı anlaşmaya binaen camiden minberi söküp attığını ve yerine hac yerleştirdiğini ifade etmiştir (İbnu'l-Esir, 1991:166). Minberleri sökülen camilerden biri Bitlis Ulu Cami olmalıdır.

11 Günümüzde batı cephesi zemini dolduğundan eserin yüksekliği kısmen azalmış olsa da kuzey cephesi dört basamaklı merdivenle inilmek suretiyle eski seviyesini korumaktadır. Taş silmelerle biten beden duvarlarının üstü toprak damla örtülmüştür. Eserin yalnızca kible cephesindeki mihrap çıkıntısı belirgin olup diğer bütün duvarları tezyinatsız ve sade bir görünüme sahiptir (Erken, 1977: 123). Dış görünüşüyle Bitlis yapılarından farklılık arz etmemektedir. Bu caminin en belirgin özelliği camiden ayrı konik külah biçiminde yapılan minaresidir. Minare, camiye nazaran sonradan 1492/93 (H. 898) yılında yapılmış ve kare prizma şeklinde yüksek bir kaide üzerine silindirik gövde kuruluşundadır. Cami, enlemesine dikdörtgen planlıdır. Doğu-batı doğrultusunda iki sıra halinde sekiz haç planlı ayak ve bunlarla aynı hizada olup doğu ve batı duvarlarında yer alan ikişer gömme ayak arasında devam eden kemerler bu mekânı üç enine sahna ayırmaktadır. Bu sahnlar doğu-batı doğrultusundaki sivri beşik tonozlarla örtülmüştür. Mihrap önü ise dıştan konik külahlı kubbeye kapatılmıştır. Cami süslemesi ise taş üzerine oyma-kabartma tekniği kullanılarak oluşturulmuştur (Arık, 1971: 13-15; Baş, 2002: 19-20).

12 109 numaralı defterde 26 akçe yazılmıştır.

13 109 numaralı defterde 26 akçe yazılmıştır.

yazılmıştır. Caminin giderleri, gelirinden çıkarıldığında 3.011 akçe baki kalması gerekirken bu rakam deftere 1.371 akçe olarak yazılmış ve kalan paranın caminin ihtiyaçlarına sarf olunması ve kimseye fazlalık diye verilmemesi şart koşulmuştur (BOA. TT. d. 413/204; TKGM. TTD. d. 109/103b).

1571 tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defteri'nde de bu camiye ait kayıtlar yer almaktadır (TKGM. d. 202/60b). Kayıtlara göre caminin yıllık geliri; Silahhâne Hamamı'ndan 2.340 akçe, Hosur Hamamı'ndan 3.960 akçe, 10 adet dükkânından 2.000 akçe, Kinud zemininden 86 akçe, Pulur zemininden 300 akçe, Mustafa zemininden 120 akçe, Şahkulu zemininden 100 akçe, Şeyh Ahmed zemininden 50 akçe, Mirze zemininden 40 akçe, Saruvit zemininden 100 akçe, Kara Rum zemininden 120 akçe, Mahmud Ağa zemininden 25 akçe, Şeyh ve Çubuk Ali zemininden 30 akçe, Mehmed zemininden 60 akçe, Pir Ahmed zemininden 40 akçe, Hüseyin Ağa'nın evinden 25 akçe, Câmî-i Kebîr imamının evinden 100 akçe, Piri'nin evinden 12 akçe, Hüdaverdi'nin evinden 9 akçe, Şeyh Dellâk'ın evinden 8 akçe, Sivenak ve Sefer'in bağlarından 18 akçe ve Mosis zemininden 20 akçe olmak üzere toplam 9.563 akçeydi.

1571 yılında caminin günlük giderleri ise; İmam Seydi'ye 3 akçe, Hatib Monla Kasım'a 2 akçe, müezzin yardımcısı (ser-mahfil) Monla Kasım'a ve öğlen vakti çalışan aşırhânına 2 akçe, Müezzin Monla Ahmed'e ve aşırhânına 4 akçe, Temizlikçi Safi'ye 1.5 akçe, aşırhânına 1 akçe, Tahsildar Hacı Ebu Bekir'e 2 akçe, Kâtip Musa'ya 2 akçe, iki nefer hafızına 2 akçe, cami ve hamam hademesine 1 akçe, Mütevellî Mevlana Abdullah'a 3 akçe, ikindi vaktinde cüz okuyan cüzhânına 1 akçe, adı yazılmayan birine verilen 1 akçe, odununa 1 akçe, yağ, hasır ve kilimine 1 akçe olmak üzere yıllık toplam 9.200 akçeydi.¹⁴ Gelirlerden, giderler çıkarıldığında camiye yıllık 363 akçe kalmaktaydı. 1540 yılında 1.371 akçe kalmışken bu miktar 1571 yılında 363 akçeye düşmüştü. Bunun en belirgin nedeni cami gider kalemlerinin önemli oranda artmasındandı.

2.Bitlis'te Bulunan Mescit ve Mescit Vakıfları

2.1. Mağara Mescidi: Günümüze kadar varlığını devam ettiremeyen bu mescidin kim tarafından ne zaman yapıldığına dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. 1540 tarihli 413 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde bu mescit hakkında bilgi bulunmazken aynı tarihli 109 numaralı defterde mescidin gelir ve giderleri kaydedilmiştir. Bu kayıtlara göre mescidin yıllık gelirleri; 2 adet dükkânından 980 akçe, bakkal dükkânlarının 2/3'lik hissesinden 880 akçe, Virvan yakınlarındaki zemininden 50 akçe, bir kıta bağından 50 akçe, Avih'de bulunan iki kıta bağından 95 akçe, iki ev zemininden 31 akçe, iki ayrı evinden 50 akçe olmak üzere toplam 2.136 akçeydi. Mescidin ayrıca gelir getirmeyen 4 adet dükkânı bulunmaktaydı (TKGM. TTD. d. 109/102b).

Aynı defterde mescidin günlük giderleri ise şöyle kayıtlıdır; imamına 1 akçe, müezzinine 0.5 akçe, tahsildarına ve kış günlerinde karını küreyene 0.5 akçe, mütevellisine 1 akçe, yağ ve hasırına 0.5 akçe, odununa 400 akçe olmak üzere yıllık toplam 1.660 akçeydi. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında 476 akçenin kaldığı ortaya çıksa da bu rakam deftere 576 olarak kaydedilmiş ve kalan paranın mescidin çeşitli masraflarına ayrılacağı belirtilmiştir (TKGM. TTD. d. 109/102b).

1571 tarihli defterde de bu mescide dair bilgiler mevcuttur. Bu yılda mescidin yıllık gelirleri şöyleydi; 9 adet dükkânından 2.394 akçe, 9 kıta bağından 628 akçe, Avih'deki üç kıta zemininden 300 akçe, Sabırkür köyündeki bir kıta zemininden 100 akçe, on beş adet evinden 850 akçe, Sakvan? Tepesi'ndeki bir kıta bağından 80 akçe, Ribat Çeşmesi'ndeki iki ayrı evinden 12 akçe, hamamın yukarısındaki üç ayrı evinden 87 akçeydi. Ayrıca mescidin, Abdüsselam Mescidi yakınında bir evi ile mescit yakınında bir hamamı olup kullanılamaz halde olduklarından gelir getirmemişlerdi. Bu akarların toplamından 4.451 akçe gelir elde edilmişken deftere 4.151 akçe kaydedilmiştir (TKGM. d. 202/62b). Aynı defterin başka bir sayfasında yine bu mescidin bazı gelirleri kayıtlıdır. Bu gelirlerin toplamı 210 akçe olup 60 akçesi iki göz mahzenden, 70 akçesi bir kıta zeminden, 80 akçesi ise bir kıta bağdan elde edilmişti (TKGM. d. 202/63a).

¹⁴ Bu giderler günlük 27.5 akçeye, yıllık ise 9.900 akçe tekabül etmesine rağmen deftere 9.200 akçe yazılmıştır.

1571 tarihli defterde mescidin yıllık giderleri; hizmet için 300 akçe, yağ için 206 akçe, odun için 300 akçe, temizlikçi ve karcı için 250 akçe, imam, hatip ve kâtibine günlük 2.5 akçe, mütevellî ve aşırhânına 2 akçe, müezzinine 1 akçe olmak üzere toplam 3.036 akçeydi. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında mescide 1.115 akçe kalmıştır.

2.2. Salahuddin Mescidi: Günümüze kadar varlığını devam ettiremeyen bu mescidin kim tarafından ne zaman yapıldığı bilgisine sahip değiliz. 1540 tarihli 413 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde hakkında bilgi bulunmayan bu mescidin aynı tarihli 109 numaralı defterde yıllık gelir ve giderleri kaydedilmiştir. Bu kayda göre mescidin yıllık geliri 1.985 akçe olup bunun 1.780 akçesi üç adet dükkânından, 180 akçesi üç ayrı evinden ve 25 akçesi de Avih'deki zeminden elde edilmişti. Mescidin masrafları ise; imamına ve müezzinine günlük 2 akçe, mütevellisine ve kâtibine 1 akçe, temizlikçisine 0.5 akçe, yağ ve hasırına 0.5 akçe, odununa 150 akçe olmak üzere yıllık toplam 1.590 akçeydi. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında mescide 395 akçe kalmış ve bu paranın mescidin çeşitli ihtiyaçlarına harcanması şart konulmuştur (TKGM. TTD. d. 109/102b).

1571 tarihli evkaf defterinde Bitlis merkezde olduğu belirtilen mescidin yıllık gelir ve giderleri kaydedilmişti. Bu kayda göre otuz bir yıllık zaman zarfında mescidin yıllık geliri 195 akçe artmıştı. Artışın nedeni mescide ait ev sayısının dörde çıkması ve Avih'deki zemininden elde edilen gelirin 25 akçe artmasıydı. 1571 yılında mescidin üç adet dükkânından yılda 1.780 akçe, dört tane evinden 350 akçe ve Avih'deki zemininden 50 akçe olmak üzere toplam 2.180 akçe gelir elde edilmişti. Giderleri ise; imamına 4 akçe, müezzinine 1 akçe, mütevellî ve kâtibine 1 akçe, hizmet ve sair ihtiyaçlarına 390 akçe, odununa 150 akçe, hasır ve yağına 90 akçe, temizlikçi ve karcısına 150 akçe olmak üzere yıllık toplam 2.940 akçeydi. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında 760 akçe açık vermiş olsa da bu açık deftere kaydedilmemiştir (TKGM. d. 202/61b).

2.3. Kızıl Mescit: Günümüzde cami olarak hizmet veren eser, Bitlis Çayı'nın doğu kısmında Şemsi Bitlis Mahallesi'nde Kızıl Mescit Sokağı'nda bulunmaktadır. Meyilli bir arazi üzerinde yapılan mescidin inşa tarihi net olarak bilinmese de 1507 yılında Hüseyin Akaoğlu Alaeddin ve 1696 yılında İbn-i Kasım el-Hâc Mehmed tarafından tamir edildiği kitabelerinden anlaşılmaktadır (Güneş, 2003: 101). Şerefhan Bitlisî, buranın eskiden Ermeni kilisesi olduğunu, İslâm ordularının bölgeyi fethinden sonra camiye dönüştürüldüğünü yazmaktadır (Şerefhan Bitlisî, 2013: 383) Arazinin durumundan batı cephesi doğuya göre daha yüksek yapıldığından şehre hâkim görünüşü ile ilk anda dikkat çekmektedir (bkz. resim 3, 9, 10). Mescidin, batı cephesinin kademeli daralan istinat duvarı ile takviye edilmesi ve esasen tam olarak batı yönünden görülebilmesi dış yapının en önemli özelliğidir. Bitlis'e özgü kırmızı taşların kullanıldığı batı cephesinin abidevi görünüşü esere adını vermiştir (Erken, 1977: 128).

Bitlis'teki çoğu yapıya benzer şekilde kubik bir kütle meydana getiren eser, kareye yakın esas ibadet mekânı ile bunun doğu ve kuzey yanlarını kuşatan ekler olmak üzere iki kısımdır. Esas ibadet mekânı ve özellikle de içyapısı asli halini oldukça iyi devam ettirmiştir. Buna karşılık ek kısımlar, gayet basit yapı özelliklerine sahip olup sonradan eklendikleri oldukça aşikârdır. Batı cephesi şehre hâkim büyük bir ev, doğu tarafı ise büyük taşlardan yapılmış sıradan bir ev görünümlü vermektedir (Arık, 1971: 17).

1540 tarihli defterlerde hakkında kısa bilgi bulunan bu mescidin yıllık geliri 725 akçeydi. Gelirin 375 akçesi üç adet dükkânından, 350 akçesi ise Güzeldere nahiyesine bağlı Tacgedun mezarının hububat gelirlerinin yarısından elde edilmişti. Giderleri ayrıntılı kaydedilmemiş ancak paranın mescidin çeşitli ihtiyaçlarına harcanması gerektiği belirtilmiştir (BOA. TT. d. 413/203; TKGM. TTD. d. 109/102b).

1571 yılı kayıtlarında Bitlis merkezde olduğu belirtilen bu mescidin yıllık geliri eskiye oranla 355 akçe artmış ve 1.080 akçeye ulaşmıştı. Gelirin 610 akçesi dört adet dükkân kirasından, 60 akçesi bir ev kirasından, 60 akçesi mescit yakınlarındaki bir kıta bağından ve 350 akçesi Gü-

zeldere nahiyesine bağlı Tacgedun mezrasının hububat gelirlerinin yarısından elde edilmişti. Gelirlerin mescidin çeşitli ihtiyaçlarına sarf edilmesi 1540 tarihli deftere atıf yapılarak yinelenmiştir (TKGM. d. 202/63b).

2.4. Monla Şah Hüseyin Mescidi: Günümüze kadar varlığını devam ettiremeyen mescitlerden olan bu yapıya dair bilgiler 1540 tarihli defterlerin her ikisinde de kayıt altına alınmıştır. Kayıtlara göre mescidin üç adet dükkânından elde ettiği yıllık 1.400 akçe geliri vardı. Mescidin harabe halde gelir getirmeyen bir de evi mevcuttu. Mescidin günlük giderleri ise; imamına verilen 1 akçe, müezzinine verilen 0.5 akçe, temizlikçisine verilen 0.5 akçe, yağ, hasır ve odununa ayrılan 1 akçe olmak üzere yıllık toplam 1.080 akçeydi. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında mescide 320 akçe kalmış, bu paranın mescidin masrafları için tutulmasına ve kimseye fazlalık diye verilmemesine dikkat çekilmiştir (BOA. TT. d. 413/204; TKGM. TTD. d. 109/103b).¹⁵

1571 yılına gelindiğinde mescidin üç adet dükkânından elde ettiği 1.400 akçelik gelire üç ev kirasından elde edilen 20 akçe daha eklenmiş ve toplam gelir 1.420 akçeye yükselmişti. Mescidin giderlerine bakıldığında önceki kayıtlara göre herhangi bir artma veya azalma yaşanmamış, 1.080 akçelik bir gider söz konusu olmuştur. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında mescide 340 akçe kalması gerekirken bu rakam 320 olarak yazılmıştır. Kalan paranın 1540 yılı kayıtlarında olduğu gibi mescidin giderlerine harcanması ve kimseye verilmemesi gerektiği belirtilmişti (TKGM. d. 202/61b).

2.5. Hatun Mescidi: Mescidin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmese de 1540 tarihli tahrir defterlerinde bu mescit ile ilgili olduğu düşünülen *Vakf-ı Hatun-i Mu'azzama Paşa Hatun* adlı bir vâkıf kayıtlara geçmiştir. Bu kayıta vakfın kurucusu olan Hatun, Melik Mehmed'in kızı ve *emireyn-i kebireyn* olarak nitelendirilen Bitlis hâkimi Emir Şeref'in validesidir (BOA. TT. d. 413/211; TKGM. TTD. d. 109/106b).¹⁶ Bu bilgiye dayanarak Hatun Mescidi'nin de Emir Şeref'in annesi tarafından yaptırılmış olabileceğini ihtiyatla söyleyebiliriz. Günümüzde Muştakbaba Mahallesi'nde Bitlis-Siirt yolu üzerinde Hatuniye adıyla bir cami bulunmaktadır.¹⁷ Camiye giriş kapısının sağ tarafında dikdörtgen ölçülerde bir kitabe bulunmaktadır. Kitabede, sene H.121 (1121)- M.1709-1710 yılında Hacı Mahmud isimli bir zat tarafından tamir edildiği yazılıdır (bkz. resim 4).

1540 yılında mescidin yıllık gelirlerinin toplamı 3.574 akçeydi. Gelirlerin 100 akçesi bakkal dükkânının yarı hissesinden, 372 akçesi Can Ahmed'in tasarrufunda olan dükkânından, 300 akçesi Maksud'un tasarrufunda olan kazancı dükkânından, 700 akçesi Şaşu'nun tasarrufunda olan bakkal dükkânından, 550 akçesi Sofu'nun tasarrufunda olan kasap dükkânından, 400 akçesi Hüseyin'in tasarrufunda olan saraç dükkânından, 280 akçesi Ali'nin tasarrufunda olan tabbâh dükkânından, 400 akçesi Haydar'ın tasarrufunda olan kasap dükkânından, 400 akçesi Şükür'ün tasarrufunda olan bakkal dükkânından, 72 akçesi ise iki kıta zemininden sağlanmıştı. Mescidin hâli olarak nitelendirilen ve gelir getirmeyen 3 adet dükkânı daha mevcuttu. Aynı yılda mescidin günlük 2 akçe imamına, 1 akçe müezzinine, 0.5 akçe temizlikçisine, 0.5 akçe kâtibine, 1 akçe mütevellisine ve tahsildarına, 1 akçe yağ, hasır ve odununa ayrılan toplam 2.160 akçe yıllık gideri bulunmaktaydı. Giderler, gelirlerden çıkarıldığında mescide 1.414 akçe

15 109 numaralı defterde gelirlerden giderler çıkarıldığında 320 akçe kalması gerektiği halde 340 akçe olarak yazılmıştır. Burada muhtemelen kâtibin yanlış hesaplamasından kaynaklı bir durum söz konusudur.

16 413 numaralı defterde *Vakf-ı hatun-i mu'azzama Paşa Hatun binti Melik Mehmed Emir bin Kebir bin Emir Şeref* olarak kayıtlı iken, 109 numaralı defterde *Vakf-ı hatun-i mu'azzama Paşa Hatun binti Melik Mehmed vâlide-i Emir bin Kebir Emir Şeref Han* şeklinde kaydedilmiştir. Ayrıca H. 870 (1465-1466) yılında Mevlânâ Hüsamüddin Ali, hüccet-i şer'iyeye almış ve mütevellilik işini kendi evlatlarına şart koymuştu.

17 Hatuniye Camisi'nin Abbasilerden Evhadullah Sultan'ın kızı Huma Hatun tarafından yaptırıldığı iddia edilmektedir (Serdar, 2000: 192; Serdar, 2013: 78).

kalmış, bu paranın mescidin masraflarına harcanması ve kimseye verilmemesi şart konulmuştu (TKGM. TTD. d. 109/104a; BOA. TT. d. 413/205).

Hatun Mescidi'ne dair bilgiler 1571 tarihli deftere de kaydedilmiştir. Bu tarihte mescidin gelirleri önceki kayıtlara göre 54 akçe azalmıştır. Bu tarihte; 190 akçe İbrahim adlı kişinin dükkânına yakın bir nalbant dükkânından, 400 akçe Musih'in dükkânına yakın bir diğer nalbant dükkânından, 900 akçe Avadis'in tasarrufundaki ekmekçi dükkânından, 350 akçe Belderçin'in tasarrufundaki tabbâh dükkânından, 180 akçe Şah veled-i Kazarcı'nın tasarrufundaki dükkânından, 180 akçe Sadruddin'in tasarrufundaki dellâk dükkânından, 260 akçe Hocahan'ın tasarrufundaki semerci dükkânından, 500 akçe Hüseyin'in tasarrufundaki saraç dükkânından, 360 akçe külâhçı dükkânından, 90 akçe debbağ dükkânından, 110 akçe Avih'de iki kita zemininden olmak üzere yıllık toplam 3.520 akçeydi ancak bu rakam deftere 3.440 akçe yazılmıştı. Mescide ait iki adet hâli dükkândan ise gelir elde edilememiştir.

1571 yılında mescidin imamına günlük 2 akçe, müezzinine 2 akçe, temizlikçisine 1 akçe, mütevellî ve tahsildarına 1 akçe, kâtibine 0.5 akçe, yağ, hasır ve odununa 1 akçe olmak üzere yıllık toplam 2.700 akçe gideri vardı. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında mescide 740 akçe kalmış, bu paranın nasıl kullanılacağına dair *kat'a zevâ'id kimesneye virilmeye deyu defter-i atîkde mukayyed olmağın giru ol minvâl üzere defter-i cedîd-i hâkâniye kayd olundı* şeklinde not düşülmüştür (TKGM. d. 202/63a).

2.6. Hüseyin Ağa Mescidi: 1540 tarihli defterlerde hakkında kısıtlı bilgi bulunan mescidin üç kita zemininden elde edilen yıllık 390 akçe geliri vardı. Bu gelirin mescidin imamına ve mühimmatına harcanması istenmiştir (BOA. TT. d. 413/205; TKGM. TTD. d. 109/104a).

1571 tarihli defterde Bitlis merkezde olduğu kaydedilen mescidin geliri yine üç kita zemin olarak kaydedilmiş ancak elde edilen para 70 akçe artarak 460 akçeye ulaşmıştır. Mescidin giderleri hakkında *"imâmına ve meremmâtına ve sâ'ir mühimmâtına sarf oluna deyu defter-i atîkde mukayyed olmağın vech-i meşrûh üzere defter-i cedîd-i hâkâniye kayd olundı"* şeklinde ifadeyle eski düzene devam edildiği vurgulanmıştır (TKGM. d. 202/62b).

2.7. Aynü'l-Melek Mescidi: 1540 tarihli defterlerde adı geçen bu mescidin banisi ve yapım tarihi bilinmemektedir. Mescit günümüze kadar ulaşamamıştır. 1540 yılında mescidin tek gelir kaynağı aynı isimle anılan hamamından elde edilen yıllık 2.520 akçeydi. Bu tarihte mescidin imamına günlük 2 akçe, müezzinine 1 akçe, temizlikçisine 0.5 akçe, mütevellisine, kâtibine ve tahsildarına 1 akçe, yağ, hasır ve odununa ayrılan 1 akçe olmak üzere toplam 1.980 akçe yıllık gideri vardı. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında kalan 540 akçenin mescidin masrafları için tutulmasına ve kimseye verilmemesine vurgu yapılmıştır (BOA. TT. d. 413/205; TKGM. TTD. d. 109/104a). 1540 tarihli defterlerde bir de Aynü'l-Melek Çeşmesi kayıtlıdır. Bu çeşmenin bir adet dükkânından elde ettiği yıllık 300 akçelik bir geliri vardı (BOA. TT. d. 413/207; TKGM. TTD. d. 109/105a).

Mescidin Aynü'l-Melek Hamamı'ndan elde ettiği yıllık 2.520 akçelik gelir, 1571 yılında da devam etmiştir. Bu yıla gelindiğinde mescidin gider kalemleri önceki kayıtlarla aynı olmasına rağmen mütevellî ve kâtibine ayrılan ücret 2 akçe artmıştı. Bu artışa bağlı olarak mescidin yıllık gideri 2.700 akçeye ulaşmıştır. Ancak bu rakam deftere 2.600 akçe kaydedilmiştir (TKGM. d. 202/63b). 1571 yılında da Aynü'l-Melek Çeşmesi aynı miktardaki gelirle kaydedilmişti (TKGM. d. 202/62a).

2.8. Emrullah Mescidi: Günümüze ulaşamayan bu yapının hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Ancak ismi nedeniyle banisinin Emrullah adında bir zat olabileceği söylenebilir. 1540 tarihli defterlerde üç adet dükkânından elde edilen yıllık 1.120 akçelik gelire sahip olduğunu öğrendiğimiz bu mescidin, yıllık gideri 900 akçeydi. Gider kalemleri; imamına günlük 1 akçe, temizlikçisine 0.5 akçe, mütevellî, kâtip ve tahsildarına 0.5 akçe, yağ, hasır ve odununa 0.5

akçe olarak ayrılmıştı. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında mescide 220 akçe kalmış ve bu paranın masraflar için tutulup kimseye verilmemesi gerektiği belirtilmişti (BOA. TT. d. 413/206; TKGM. TTD. d. 109/104b).

1571 yılında mescidin geliri yine üç adet dükkânından elde edilen 1.120 akçeydi. Giderleri ise 1540 yılına göre 540 akçe artarak 1.440 akçeye yükselmişti. 1571 yılında günlük imamına 2 akçe, müezzin ve temizlikçisine 0.5 akçe, müteveli, kâtip ve tahsildarına 1 akçe, yağ hasır ve odununa 0.5 akçe olarak ayrılmıştı. 1571 yılında mescidin 320 akçelik bir açığı olsa da bu durum deftere kaydedilmemiştir (TKGM. d. 202/58b).

2.9. Monla Seydi Mescidi: Kim tarafından ve ne zaman yapıldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1540 tarihli defterlerde üç adet dükkânı bulunan bu mescidin yıllık geliri bir dükkânından elde edilen 300 akçeydi. Mescidin diğer dükkânları harap olduğundan gelir getirmemişti. 300 akçelik gelirin mescidin imamına ve ihtiyaçlarına harcanması gerektiği belirtilmiş ancak bunlara ne miktar ayrıldığı yazılmamıştır (BOA. TT. d. 413/206; TKGM. TTD. d. 109/104b).

1571 yılında yine mescidin üç adet dükkânı olup bunlardan 300 akçe gelir elde edilmişti. 1540 yılında iki dükkânının gelir getirmediği belirtilmiş olsa da 1571 yılına ait kayıta böyle bir konudan bahsedilmemiştir. Bu durum, geçen zaman zarfında dükkânların kullanılabilir hal almalarına rağmen gelir açısından herhangi bir artışa neden olmadıklarına işaret etmektedir. 1571 yılında mescit akarlarına Kernih nahiyesine tabi Sanud köyünde yıllık geliri 40 akçe olan bir kıta zemin eklenmişti. Bu artışa paralel olarak mescidin geliri de 340 akçeye yükselmiş ve gelirlerin eski defterde yazıldığı gibi mescidin imamına ve ihtiyaçlarına sarf olunması gerektiğine dikkat çekilmişti (TKGM. d. 202/65a).

3.10. Kureyş Mescidi: Bitlis'in batısında Zeydan Mahallesi'ndeki mescit, günümüzde cami olarak kullanılmaktadır. Kitabesine göre 1810 yılında tamirat görmüştür (bkz. resim 5, 11). Doğuya doğru hafifçe meyilli bir alana yerleştirilmiştir. Girişi doğu tarafında olduğundan kütləsi ve karakteri bu kısımdan fark edilmektedir. Kible cephesinde Bitlis'teki cami ve mescitlerin neredeyse tamamında tesadüf edilen mihrap çıkıntısı vardır (Arık, 1971: 37-39).

1540 tarihli defterlerde Hosur Mahallesi'nde olduğu belirtilen mescidin yıllık 425 akçelik bir geliri vardı. Bu gelirin 400 akçesi 2 adet dükkânından, 25 akçesi bir kıta zemininden elde edilmişti. Mescidin gelir getirmeyen bir göz mahzeni ile bir dükkânı vardı. Mescidin giderleri ayrı kaydedilmemiş ancak imamına ve masraflarına harcanması gerektiği belirtilmiştir (BOA. TT. d. 413/206; TKGM. TTD. d. 109/104b).

1571 yılında mescidin gelirleri önceki kayıtlarla aynıydı. 1571 yılında da mescidin bir göz mahzeni ve bir dükkânı gelir getirmemişti. Verilen bu bilgilerin sonuna gelirlerin imama ve ihtiyaçlara sarf edilip kimseye fazlalık diye verilmemesi gerektiği belirtilmiştir (TKGM. d. 202/65b)

2.11. Hacı Abdullah Mescidi: Kim tarafından ve ne zaman yapıldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1540 tarihli defterlerde bu mescidin yıllık geliri 700 akçe olarak kaydedilmiştir. Gelirin 600 akçesi iki adet dükkânından, 100 akçesi ise bir kıta zemininden elde edilmişti. Harap halde olan bir kıta bağı ise gelir getirmemişti. Gider kalemleri yazılmadan, paranın mescidin imamına, yağına ve diğer ihtiyaçlarına harcanması gerektiği belirtilmiştir (BOA. TT. d. 413/207; TKGM. TTD. d. 109/105a).

1571 tarihli defterde mescidin Bitlis merkezde bulunduğu, evlâda şart koşulduğu ve 990 akçe geliri olduğu belirtilmişti. Gelirin 800 akçesi iki adet dükkânından, 190 akçesi de üç kıta bağından elde edilmişti. Bağlardan biri Behlül bin Abdullah'ın tasarrufunda olup yılda 30 akçe, diğer Ahi bin Ahmed'in tasarrufunda olup 80 akçe gelir getirirken üçüncüsünün kimin tasarrufunda olduğu yazılmamış ancak 80 akçe gelir getirdiği belirtilmiştir. 1571 yılında mescidin imamlığını ve mütevelliliğini yapan Behlül'e günlük 2 akçe, müezzinliğini yapan Yar Ahmed'e 1

akçe, yağına, hasırına ve odununa yılda 260 akçe ayrılmıştı. Bu giderlerin toplamı yıllık 1.340 akçeydi (TKGM. d. 202/64b).

2.12. Zeydan Mescidi: Günümüzde Bitlis'in batı kısmında Zeydan Mahallesi'nde Zeydan Cami adıyla bilinen bir yapı bulunmaktadır (bkz. resim 6). Fakat yapım tarihini verebilecek herhangi bir kitabe ve bilgi mevcut değildir. Bundan dolayı 1540 tarihli tahrir defterlerinde adı geçen mescidin bu yapı olup olmadığı tespit edilememiştir. 1540 tarihli defterlerde hakkında kısa bilgi bulunan bu mescidin, bir dükkân hissesinden elde edilen 100 akçe ve iki kıta zemininden elde edilen 110 akçeden oluşan yıllık toplam 240 akçe geliri vardı. Bu defterlere mescidin gider kalemleri yazılmamış ancak elde edilen paranın mescidin imamına ve ihtiyaçlarına harcanması gerektiği belirtilmiştir (BOA. TT. d. 413/207; TKGM. TTD. d. 109/105a). 1540 yılında şehirde Zeydan adlı bir cemaatin adı geçmektedir (BOA. TT. d. 413/103; TKGM. TTD. d. 109/52a ve 53a). Muhtemelen bu mescit, Zeydan cemaatinden biri tarafından yapılmıştı. Zeydan Mescidi'ne dair 1571 tarihli defterde bilgi bulunmamaktadır.

2.13. Minare Mescidi: 1540 yılında mescidin yıllık geliri 200 akçe olup bunun 50 akçesi iki göz mahzeninden, 70 akçesi bir kıta zemininden, 80 akçesi ise bir kıta bağından elde edilmişti. Gider kalemleri ayrıntılı yazılmamış, bunun yerine elde edilen gelirin mescit imamına ve ihtiyaçlarına sarf edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA. TT. d. 413/207; TKGM. TTD. d. 109/105a).¹⁸ Minare Mescidi de 1571 tarihli evkaf defterinde yer almamaktadır.

2.14. Com Mehmed Mescidi: 1540 tarihli defterlere mescidin üç adet dükkânından elde edilen 500 akçe geliri kaydedilmiş ve gelirin mescidin imamına, yağına ve ihtiyaçlarına sarf edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA. TT. d. 413/207; TKGM. TTD. d. 109/105a).¹⁹

1571 tarihli evkaf defterinde Bitlis merkezde olduğu belirtilen mescit, Merhûm Mehmed Mescidi olarak kayıtlara geçmiştir. Bu yılda da mescidin üç adet dükkânından elde edilen 500 akçe geliri olup, paranın mescidin imamına, yağına ve ihtiyaçlarına harcanması gerektiği belirtilmiştir (TKGM. d. 202/65a).

2.15. Abdüsselam Mescidi: 1540 yılında mescidin iki adet dükkânından 1.050 akçe ve bir göz mahzeninden 180 akçe olmak üzere yıllık toplam 1.230 akçe geliri vardı. Günlük 1.5 akçe imamına, 0.5 akçe müezzinine ve 0.5 akçe temizlikçisine ayrılan yıllık toplam 900 akçe gideri bulunmaktaydı. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında mescide yılda 330 akçe kalmış ve bu paranın mescidin imamına, yağına ve hasırına harcanması gerektiği belirtilmişti. 1540 yılında şehirde mescitle aynı ismi taşıyan bir de çeşme kayıtlara geçmiştir. Çeşmenin bir adet dükkânından elde ettiği 650 akçe yıllık geliri bulunmaktaydı (BOA. TT. d. 413/207; TKGM. TTD. d. 109/105a).

Mescidin 1571 yılında iki adet dükkânından elde ettiği 775 akçe ve bir evinden elde ettiği 30 akçeden oluşan toplam 805 akçe geliri vardı. Yıllık gideri ise imam, müezzin ve temizlikçisine ödenen 720 akçeydi. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında mescide 85 akçe kalmış, bunun eski defterde belirtildiği gibi mescidin ihtiyaçlarına, yağına ve hasırına harcanması gerektiğine dikkat çekilmiştir (TKGM. d. 202/62b).

2.16. Kubâd Mescidi: 1540 yılında bir adet dükkânından elde edilen 250 akçe ile bir kıta zemininden elde edilen 160 akçeden meydana gelen toplam 410 akçe geliri bulunmaktaydı. Gelirin mescit imamına ve ihtiyaçlarına harcanması gerektiği belirtilmişse de giderleri ayrıntılı yazılmamıştır (BOA. TT. d. 413/207; TKGM. TTD. d. 109/105a).

1571 yılına ise gelir kalemleri, elde edilen gelir miktarları ve giderlerle ilgili yapılan açıklama önceki kayıtlarla aynıdır. (TKGM. d. 202/65a).

¹⁸ 109 numaralı defterde bir kıta bağdan sağlanan gelir 50 akçe yazılmış, toplamada ise 80 akçe kabul edilmiştir.

¹⁹ 413 numaralı defterde giderler *imamına ve yağına ve meremmâtına sarf oluna* şeklinde yazılmışken, 109 numaralı defterde *imamına ve yağına sarf oluna* şeklinde yazılmıştı.

2.17. Avih Mescidi: 1540 tarihli defterlerde adı geçen bu mescidin tek geliri bir kıta zemininden elde edilen 50 akçeydi. Gelirin mescidin ihtiyaçlarına harcanması not edilmiş başka da herhangi bir açıklama yapılmamıştır (BOA. TT. d. 413/207; TKGM. TTD. d. 109/105a). Bitlis'te 1540 yılında 27 haneden oluşan bir de Avih Mahallesi kayıtlara geçmişti (BOA. TT. d. 413/5; TKGM. TTD. d. 109/4a). Muhtemelen bu mescit bulunduğu mahalleye ya ismini vermiş ya da bu mahalle ismiyle anılmıştı.

1571 yılında mescidin gelirinde herhangi bir değişiklik olmamış, yine bir kıta zemininden yıllık 50 akçe elde edilmişti. Bu gelir kaydının ardından *mühimmâtına sarf oluna deyu defter-i atîk-de mukayyed olmağın giru ol minvâl defter-i cedîd-i hâkâniye kayd olundu* şeklindeki ifadeyle 413 numaralı deftere atf yapılmıştır (TKGM. d. 202/65a). Nitekim 109 numaralı defterde gelirin mescit imamına harcanması gerektiği kayıtlıdır.

2.18. Aynü'l-Berid Mescidi: Şehrin doğusunda Gazi Bey Mahallesi'nde bir yamaçta bulunmaktadır (bkz. resim 7, 8). 1664-1665 yılında Molla Gazi Abdurrahman tarafından yaptırıldığı iddia edilse de (Güneş, 2003: 162; Serdar, 2017: 68; Serdar, 2013: 70; Bitlis İl Yıllığı, 1973: 131) 1540 tarihli tahrir defterlerinde yer alması bu iddiaları geçersiz kılmaktadır. Bundan dolayı belirtilen tarihler yapım tarihine değil esaslı bir onarıma işaret etmektedir. Harimin doğu duvarında yerden yaklaşık üç metre yükseklikte duvara yerleştirilmiş kitabesinden 1720 yılında tamir edildiği anlaşılmaktadır. Doğu cephesi alçak durmakta, kible cephesinin altı yamaç eğimine uyumlu batıya doğru indiğinden mihrap çıkıntısı iri bir süs gibi yukarda kalmaktadır. Kuzey tarafında daha alçak bir kuruluş sonradan eklenmiştir. Yamaçtan istifadeyle batı tarafında bir alt kat oluşturulmuş, bu katta Abdurrahman Dede Türbesi ve bir çeşme bulunmaktadır. Bitlis yapılarının genelinde olduğu gibi, kızıl kahverengi blok taşlarla yapılmış eserin içi de dışı gibi sade yapılmıştır. Dekorasyon sayılabilecek unsurları kemer kavisleri ve mihrabıdır (Arık, 1971: 28-29).

1540 yılında 60 akçesi iki kıta zemininden, 60 akçesi iki göz mahzeninden sağlanan toplam yıllık 120 akçe geliri vardı. Bu gelirin mescidin imamına ve ihtiyaçlarına harcanması şart konulmuştu (BOA. TT. d. 413/208; TKGM. TTD. d. 109/105a). 1540 yılında şehirde on hanelik ve on üç erkek nüfusun yaşadığı bir de Ayn Berit Mahallesi bulunmaktaydı (BOA. TT. d. 413/ 2; TKGM. TTD. d. 109/2b). Muhtemelen bu mescit, zamanla Aynü'l-Berid olarak anılacak olan bu mahalledeydi.

1571 yılında mescidin gelir ve giderlerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır (TKGM. d. 202/64b). Ancak önceki defterlere Ayn Berit olarak kaydedilmiş mahalle, bu deftere Aynü'l-Berid şeklinde kaydedilmiştir. 1571 yılında Şerefiye Medresesi'nin akarlarından olan değirmen bu mahallede bulunmaktaydı (TKGM. d. 202/64a).

2.19. Mehmed Ağa Mescidi: 1540 tarihli defterlerde Bitlis Kalesi'nde olduğu belirtilen mescidin yıllık gelir ve giderleri ayrıntılı kaydedilmiştir. Mescidin tek akarı Tabakhâne Hamamı'nın yarı hissesi olmasına rağmen buradan elde edilen gelir yılda 6.300 akçeydi. Aynı yıl için mescidin imamına günlük 7 akçe, müezzinine 3 akçe, kâtip ve tahsildarına 2 akçe, temizlikçisine 1 akçe, hademesine 1 akçe, yağ ve hasır masrafına 0.5 akçe olmak üzere toplam 5.220 akçe gideri vardı. Giderler, gelirlerden düşürüldüğünde mescide yılda 1.080 akçe kalmış, bu paranın hamamın ihtiyaçlarına harcanması gerektiği belirtilmiştir (BOA. TT. d. 413/208; TKGM. TTD. d. 109/105b). 1540 yılında Bitlis'te bulunan mescitler içerisinde en yüksek gelire sahip olması ve imamına en yüksek ücret verilmesiyle dikkat çekmektedir. Zira aynı tarihlerde şehirde bulunan Şerefiye Camisi'nin imamı günlük 4, Cami-i Kebir'in imamı günlük 6 akçe ücret almaktaydı.

1571 yılında mescidin gelir ve giderleri önceki kayıtlarla aynı olup imamının aldığı ücret, Şerefiye ve Cami-i Kebir imamlarının aldıklarından yüksekti (TKGM. d. 202/65a). Bunun muhtemel nedeni mescidin kalede bulunmasıydı. Zira Osmanlı Devleti'nde kaleler hem idari hem de as-

keri yönetim birimleri olduklarından bu sınıflara mensup kişiler çoğunlukla buralarda ikamet etmekteydi. Dolayısıyla üst sınıf yöneticiler ve askeri sınıf mensupları tarafından kullanılan mescitte görev yapan imamın, fazla ücret alması oldukça normaldi.

2.20. Sinan Bey Mescidi: 1540 tarihli defter kayıtlarından Bitlis Kalesi'nde olduğunu öğrendiğimiz bir diğer mescit de Sinan Bey Mescidi'dir. Bu yapı 1540 yılında Bitlis'te en fazla gelire sahip olan mescitler arasında Mehmed Ağa Mescidi'nden sonra ikinci sırada gelmektedir. Bu tarihte mescidin yıllık geliri 4.900 akçeydi. Gelirin 3.600 akçesi kalede bulunan hamamından, 720 akçesi boyahane kirasından, 580 akçesi ise hamam ile mektebin yakınında bulunan iki göz mahzeninden elde edilmişti. Mescidin giderleri ise günlük muallime 2 akçe, mektep halifesine 1 akçe, temizlikçisine 1 akçe, mütevellisine 1 akçe, mescit ve mektebin hademesine 1 akçe, beş nefer cüzhanına 5 akçe olmak üzere yılda 3.960 akçeydi. Giderler, gelirlerden çıkarıldığında mescide 440 akçe kalmıştı. Kalan paranın mescidin ihtiyaçlarına ve yağına harcanması gerektiği belirtilmişti. Mescit imamının günlük ücreti mirî tarafından verilmekteydi (BOA. TT. d. 413/208; TKGM. TTD. d. 109/105b). Kayıtlardan anlaşıldığına göre bu mescitte eğitim-öğretim faaliyetleri de yürütülmüştü. Bu yönüyle 1540 yılında şehirdeki mescitler içerisinde tek örnektir.

1571 yılında mescidin cami olarak kaydedilmesi dikkat çekicidir. 1571 yılı kayıtları 1540 yılı kayıtlarıyla karşılaştırıldığında gelir kalemlerinin aynı kaldığı ancak bunlardan elde edilen ücretlerde değişiklik olduğu görülmektedir. Şöyle ki; kalede bulunan hamamdan elde edilen gelir 1.080 akçe azalarak 2.520 akçeye, boyahane kirasından elde edilen gelir 72 akçe azalarak 648 akçeye ve iki göz mahzeninden elde edilen gelir 517 akçe azalarak 63 akçeye düşmüştür. Caminin 3.231 akçe toplam gelirinden sonra, nakdiye: 17.150, cem'an: 30.281 şeklinde bir hesap yapılmıştır. Burada toplamın 20.381 yazılması icap ederken 30.381 olarak yazılmıştır. Hesaplamanın ardından *"bu zikr olan 17.150 akçe şart-ı vâkif rakabe için aslı 5.000 akçe olub murâbahaya (vâde ile ödünç para verme) virilmekle ribhından (kazancından) 12.150 akçe hâsil olub cümle 17.150 akçe olmağın rakabe için hıfz olunub erbâb-ı vezâ'ife virilmeye deyu defter-i cedîde kayd olundı"* ifadesini içeren bir açıklama yapılmıştır.

1571 yılında caminin günlük giderleri ise; mütevellisine 1 akçe, temizlikçisine 1 akçe, mektep halifesine 1 akçe, mescit ve mektep hademesine 1 akçe, muallimine 2 akçe, Şeref, Sinan, Veli, İmâm ve diğer İmâm isimli beş cüzhanına 5 akçe olmak üzere yılda toplam 3.960 akçeydi. 1571 yılında da camide görev yapan imamın ücreti mirî tarafından ödenmekteydi (TKGM. d. 202/64a). Yıllık giderler, mevcut gelirlerden çıkarıldığında mescide 13.190 akçe kalmıştır.

2.21. Şahkulu Ağa Mescidi: 1540 tarihli defterlerde kayıtlı olan bu mescit hakkında sadece bir adet harap dükkânının olduğu bilgisi mevcuttur (BOA. TT. d. 413/209; TKGM. TTD. d. 109/105b). 1571 tarihli defterde mescidin adı geçmemektedir.

3.22. Karkuluh? Mescidi: 1540 tarihli defterlerde adı geçen bu mescit hakkında sadece bir harap dükkânının olduğu belirtilmiş başka da bir bilgi verilmemiştir (BOA. TT. d. 413/209; TKGM. TTD. d. 109/105b). Aynı tarihte şehirde aynı isimle anılan ve on iki haneden oluşan bir mahalle kayıtlara geçmişti (BOA. TT. d. 413/4; TKGM. TTD. d. 109/3b). 1571 tarihli defterde hakkında bilgi bulunmamaktadır.

2.23. Sabbâğ (Boyacı) Mescidi: Adı ilk kez 1571 tarihli evkaf defterinde geçen mescidin, yıllık toplam geliri 1.260 akçeydi. Bunun 1.100 akçesi üç adet dükkânından, 160 akçesi ise dört ayrı evinden elde edilmişti. Mescidin ayrıca harap halde olup gelir getirmeyen iki evi vardı. 1571 yılında imamına günlük 3 akçe, müezzine 0.5 akçe ve diğer masraflarına ayrılmış 2 akçeden oluşan yıllık toplam 1.980 akçe gideri vardı (TKGM. d. 202/65b). Giderler, gelirlerden çıkarıldığında 720 akçe bir açık ortaya çıkmış ancak bu durum deftere kaydedilmemiştir.

Sonuç

İslâm dininin ibadet mekânları olan cami ve mescitler, bu dinin şekillenip yapılandırılmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Günümüzde cami ve mescitlerin imaj ve algısı çoğunlukla ibadethane ile sınırlı olsa da geçmişte bu kurumlar çok daha farklı fonksiyonlar icra etmişlerdir. İslâm'ın ilk yıllarında evvela mescitler sonrasında da camiler, neredeyse eğitimle özdeş kurumlar olmuşlardır. Cami ve mescitler, öncelikle din eğitimi olmak üzere dil, edebiyat, darb-ı mesel, astronomi, felsefe, coğrafya, tarih ve güzel sanatlar gibi birçok alanda eğitim hizmeti vermişlerdir.

Yavuz Sultan Selim'in 23 Ağustos 1514 tarihinde Şah İsmail ile yaptığı Çaldıran Savaşı sonrasında Osmanlı egemenliğine alınan Bitlis'te bulunan cami ve mescitleri 1540 ve 1571 tarihli mufassal tahrir defterlerinden tespit edebilmekteyiz. Bu defter kayıtlarına göre 1540 yılında Bitlis'te Şerefiye ve Cami-i Kebir adıyla iki cami ile çeşitli isimlerle anılan 22 tane mescit bulunmaktaydı. Şehirdeki her iki cami de vakıfları aracılığıyla bütün masraflarını karşılayabilmiş, hatta Şerefiye Camisi'ne 7.098, Cami-i Kebir'e ise 3.011 akçe bâki kalmıştır. 1540 yılında mescitler arasında en fazla gelire sahip olanlar sırasıyla Mehmed Ağa Mescidi, Sinan Bey Mescidi, Hatun Mescidi ve Aynü'l-Melek Mescidi iken en az gelire sahip olanlar ise sırasıyla Avih Mescidi, Aynü'l-Berid Mescidi, Minare Mescidi ve Zeydan Mescidi'dir. Bu tarihte Sakhulu Ağa ve Karkuluh mescidlerinin birer adet dükkânları olsa da harap olduklarından mescitlere gelir sağlayamamışlardı.

1571 yılında Bitlis'te 3 cami ile 18 mescit kayıtlara geçmiştir. 1571 yılına gelindiğinde şehirde mevcut olan iki camiye bir de Sinan Bey Camisi eklenmiştir. Bu cami, 1540 yılında Bitlis'te en fazla gelire sahip ikinci mescit olarak kayıtlara geçmişti. Üç cami içerisinde en fazla gelire sahip olan Şerefiye Camisi idi. Mescitler arasında ise en fazla gelire sahip olanlar sırasıyla Mehmed Ağa Mescidi, Mağara Mescidi, Hatun Mescidi, Aynü'l-Melek Mescidi ve Salahuddin Mescidi iken en az gelire sahip olanlar Avih ile Aynü'l-berid mescitleriydi. 1571 yılında Bitlis'te geliri olmayan mescit bulunmamaktaydı.

XVI. yüzyılda Bitlis'te bulunan cami ve mescitler şehrin fiziki yapısını oluşturmakla birlikte sosyal ve iktisadi hayata da olumlu yönde etki etmişlerdir. Zira bu kurumların neredeyse tamamına yakını; vazifelilerinin ücretleri, ısınma, temizlik, güvenlik ve benzeri masraflarını vakıfları aracılığıyla karşılamıştı. 1571 yılında Sinan Bey Camisi'nin asıl parasının 5.000 akçe olduğu ve bu paranın murabahaya verilerek 12.150 akçeye çıkarıldığı dikkate alındığında, vakıfların şehrin iktisadi hayatına farklı yönlerden de katkı sağladıkları ortaya çıkmaktadır. Yine bu kurumlar, şehir halkı için birer istihdam alanlarıydı. Bitlis'te bulunan ve sayıları 21 ile 24 arasında değişen cami ve mescitler, Müslümanların vakit namazlarında bir araya geldikleri samimi ve manevi bağlar kurup geliştirebildikleri mekânlar olmaları sebebiyle de ayrı bir öneme sahiptiler. Bu mekânları kullanan insanlar arasında gelişen olumlu duygular, toplumsal barış ve huzurun sağlanmasına hizmet etmiştir. Yine bu mekânlarda sürdürülen eğitim faaliyetleri toplumdaki bireyleri fazilet, doğruluk, dürüstlük, dindarlık ve ahlak konusunda bilinçlendirmiş böylece toplumsal bağlar güçlenerek sınıfsal kopmalar engellenmişti.

Kaynaklar

A-Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Bidlîs Tahrir Defteri (TD)*, nr. 413.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM), *Kuyûd-ı Kadime No: 202, Mufassal Evkaf Tahrir Defteri*

TKGM, *TADB. TTD 109 (Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Bitlis)*

B-Araştırma ve İnceleme Eserler

Akın, Ahmet (2016). "Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/29: 177-209.

Altınay, Emine (1994). *1540 (H.947) Tarihli Tahrir Defterine Göre Bitlis Sancağı*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun.

Arık, M. Oluş (1971). *Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı*. Ankara: Güven Matbaası.

Aslanapa, Oktay (1991). *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.

Barkan, Ömer Lütfi (1962/63). "Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2, İstanbul Üniversitesi Yay. 239-296.

Barkan, Ömer Lütfü (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizatör Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi*, (2), 299- 354.

Baş, Gülşen (2002). *Bitlis'teki Mimari Yapılarda Süsleme*. Bitlis: Bitlis Valiliği Kültür Yay.

Berki, Ali Himmet (1965). "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişaf ve Tekâmülü Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler". *Vakıflar Dergisi*, (4), 8-13.

Bitlis 1973 İl Yıllığı. Ankara: Çam Matbaası.

Bizirlik, Alpay (1999). "Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler". *Osmanlı V*, Ankara: Yeni Türkiye Yay. 56-62.

Cezar, Mustafa (1985). *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*. Ankara: Mimar Sinan Üniversitesi Yay.

Dehqan, Mustafa ve Vural Genç (2018). "Mîrlivâ of Malâtya: A Correction of Sharaf Khân's Statement Concerning his Father". *Deutsche Morgenländische Gesellschaft: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Harrassowitz Verlag: Vol. 169, No. 1 (2019), pp. 235-238.

Derman, Çiçek (1998). "Osmanlılarda Tezhip Sanatı". *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi II*. Ed. Eklemmedin İhsanoğlu, İstanbul: İRCİCA. 48. 7-492.

Derman, M. Uğur, "Hattat". *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (16), 493-499.

Ergenç, Özer (1984). "Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine". *Osmanlı Araştırmaları*, (C. IV), İSAM Yay. 69-78.

Erken, Sabih (1977). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.

Eyice, Semavi (1988). "Mescid". *İslâm Ansiklopedisi*, (C. VIII), MEB Yay. 1-118.

- Eyice, Semavi (1993). "Cami-Mimari Tarihi". *DiA*, (C. 7), 56-90.
- Faroqhi, Suraiya (1984). "A Map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)". *Osmanlı Araştırmaları*, (C. IV), İSAM Yay. 161-173.
- Gündüz Küskü, Sema (2017). "Bursa Kale Kentindeki İlk Osmanlı Yapıları ve İmgesel Çözümleri". *Osmanlı Dünyasında Kültürel Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları: Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu'na Armağan*. Ankara: Hacettepe Ün. Yay. 131-136.
- Güneş, Burhanettin (2003). *Van Gölü Havzası Türk Mimarisinde Yazı Sanatı*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Güran, Tevfik (2006). *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*. İstanbul: Kitapevi Yay.
- Hasan, Hasan İbrahim (1991). *İslam Tarihi I*. İstanbul: Kayıhan Yay.
- Hinz, Walther (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*. Çev. Acar Sevim, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yay.
- İbnu'l-Esir (1991). *El-Kamilfi't Tarih (VIII)*. Çev. Ahmet Ağıraksa, İstanbul: Bahar Yay.
- İpşirli, Mehmet (1993). "Cuma Selâmlığı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 8), 90-92.
- Kuban, Doğan (1978). "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler". *Vakıflar Dergisi*, (7), 53-73.
- Madeline, Zilfi C. (1988). *The Politics of Piety; The Ottoman Ulemai in the Postclassical Age (1600-1800)*. Minneapolis: Bibliotheca Islamica.
- Mardin, Şerif (1995). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yay.
- Orbay, Kayhan (2007). "Structure and Content of the Waqf Account Books as Sources for Ottoman Economic and Institutional History". *Turcica, Revue D'Etudes Turques*, (39), 3-48.
- Orbay, Kayhan (2012). "Edirne II. Bayezid Vakfı'nın Mali Tarihi (1597-1640)". *Gamer*, 1/1 (2012), 113-141.
- Ortaylı, İlber (1997). "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme". *AÜHFD, Prof. Dr. Nuri Esen Armağanı*, 246- 260.
- Ortaylı, İlber (2001). "Kadı", *TDİA*, (C. 24), 69-73.
- Önkal, Ahmet ve Nebi Bozkurt (1993). "Cami-Dinî ve Sosyo-Kültürel Tarihi", *TDİA*, (C. 7), 46-56.
- Öz, Mehmet (2005). "XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağı: Yönetim, Nüfus ve Vergilendirme". *IX. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Dubrovnik-Hırvatistan, 20-23 Ağustos 2002*, 31-54.
- Öztürk, Nafiz (1983). *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.
- Öztürk, Nazif (1999). "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları". *Osmanlı V*, Ankara: Yeni Türkiye Yay. 34-43.
- Serdar, Mehmet Törehan (2000). *Rüyalar Şehri Bitlis*. Bitlis: Bitlis Valiliği Yay.
- Serdar, Mehmet Törehan (2013). *Şehr-i Bitlis*. Bitlis: Bitlis Belediyesi Kültür Yay.

- Sırım, Veli (2018). "Bir Finansman Kaynağı Olarak Vakıflar: Osmanlı Örneği". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (4/6), 22-36.
- Şen, Korkmaz (2018). "Bitlis Ulu Camii Ve Bitlis Kalesine Ait İki Önemli Kitabe". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (5/10), 147-156.
- Şerefhan Bitlisî (2013). *Şerefnâme I*. Çev. Abdullah Yegin, İstanbul: Nubihâr.
- Top, Mehmet (2010). "Şerefiye Külliyesi". *TDVİA*, (C. 38) 553-555.
- Uluçam, Abdusselam (2002). *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1941). "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi". *Bellekten*, (V/19), Türk Tarih Kurumu Yay. 277-288.
- Ünal, M. Ali (1996). "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı". *Osmanlı Ansiklopedisi*, (C. VI), Yeni Türkiye Yay. 111-122.
- Yaşa, Recep (1992). *Bitlis'te Türk İskânı (XII-XIII. Yüzyıl)*. Ankara: Ahlat Kültür Vakfı Yay.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1999). "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya Da Türk Hayrat Sistemi". *Osmanlı V*, Ankara: Yeni Türkiye Yay. 17-33.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Yılmaz, Ahmet (2010). *413 Numaralı Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Bitlis Sancağı (1555-1556)*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya.

Ekler

Tablo 1: 1540-1571 Yılı Gelir-Gider Durumu

1540 Yılı					1571 Yılı				
Sıra	Mescit Adı	Gelir (Akçe)	Gider (Akçe)	Bâki (Akçe)	Sıra	Mescit Adı	Gelir (Akçe)	Gider (Akçe)	Bâki (Akçe)
1	Mağara Mescidi	2.136	1.660	476	1	Mağara Mescidi	4.451	3.036	1.415
2	Salahuddin Mescidi	1.985	1.590	395	2	Salahuddin Mescidi	2.180	2.940	-760
3	Kızıl Mescid	725	-	-	3	Kızıl Mescid	1.080	-	-
4	Monla Şah Hüseyin Mescidi	1.400	1.080	320	4	Monla Şah Hüseyin Mescidi	1.420	1.080	340
5	Hatun Mescidi	3.574	2.160	1.414	5	Hatun Mescidi	3.520	2.700	820
6	Hüseyin Ağa Mescidi	390	-	-	6	Hüseyin Ağa Mescidi	460	-	-
7	Aynü'l-Melek Mescidi	2.520	1.980	540	7	Aynü'l-Melek Mescidi	2.520	2.700	-180
8	Emrullah Mescidi	1.120	900	220	8	Emrullah Mescidi	1.120	1.440	-320
9	Monla Seydi Mescidi	300	-	-	9	Monla Seydi Mescidi	340	-	-
10	Kureyş Mescidi	425	-	-	10	Kureyş Mescidi	425	-	-
11	Hacı Abdullah Mescidi	700	-	-	11	Hacı Abdullah Mescidi	990	1.340	-350
12	Zeydan Mescidi	240	-	-	12	-	-	-	-
13	Minare Mescidi	200	-	-	13	-	-	-	-
14	Com Mehmed Mescidi	500	-	-	14	Com Mehmed Mescidi	500	-	-
15	Abdüselam Mescidi	1.230	900	330	15	Abdüselam Mescidi	805	720	85
16	Kubâd Mescidi	410	-	-	16	Kubâd Mescidi	410	-	-
17	Avih Mescidi	50	-	-	17	Avih Mescidi	50	-	-
18	Aynülberd Mescidi	120	-	-	18	Aynülberd Mescidi	120	-	-
19	Mehmed Ağa Mescidi	6.300	5.220	1.080	19	Mehmed Ağa Mescidi	6.300	5.220	1.080
20	Sinan Bey Mescidi	4.900	3.960	440	20	Sinan Bey Camii ¹	3.231	3.960	13.190
21	Şahkulu Ağa Mescidi	-	-	-	21	-	-	-	-
22	Karkuluh Mescidi	-	-	-	22	-	-	-	-
23	-	-	-	-	23	Sabbâğ (Boyacı) Mescidi	1.260	1.980	-720
TOPLAM: 22					TOPLAM: 18 mescit ve 1 cami				

1540 tarihli defterde mescit, 1571 tarihli defterde cami olarak kayıtlıdır.

Resimler

Resim 1. Şerefiye Cami

Resim 2. Bitlis Ulu Cami

Resim 3. Kızıl Mescit

Resim 4. Hatun Cami Tamir Kitabesi

Resim 5. Kureşî Cami

Resim 6. Zeydan Cami

Resim 7. Aynül Berid Cami

Resim 8. Aynül Berid Cami Kitabesi

Resim 9. Kızıl Mescit Tamir Kitabesi

Resim 10. Kızıl Mescit Tamir Kitabesi

Resim 11. Kureysi Cami Kitabesi

